

הדרך במהלכו, ע"י עסקנים שהתרכזו להעסקנות המגונה הזאת, למלאות חובת הקהל להממשלה; מוכן שהעסקנים הללו גם כן, ההרגל נעשה להם כטבע שניה, ובקוברי מתים הבלתי מתפעלים מדמעות האבלים, ככה לא התפעלו גם המה מכל הצעקות והיללות, ומהם, שעשו גם מעשים אכזרים ורעים בעד בצעם. אבל למי היתה היכולת להתערב בעניניהם, למחות וגם לחות דעה? כל אחד מנקיי הדעת ברח ומלט את נפשו מלחות דעה בעסקי נפשות, אחרי שלא היה לאל ידם להציל ולהועיל בזה מאומה.

ע"פ האמור, הבה נא ונראה מה המה המובנים האמתים של מושגי התוארים: חטא, עון ופשע, המחייבים את עושיהם לאיזה עונש. הלא המה רק בשעה שהעושה איננו מוכרח כלל לעשות את הדבר הרע הזה, וחפשי הנהו לנפשו, לעשותו או לחדל ממנו — ובכל זאת הוא עושה אותו, יען שכך הוא רצונו העצמי ועושהו בזדון, אז בשעה שהעושה את דבר הפשע הנהו בעל בחירה ורצון, ויש לו האפשרות לעשות בדרך ישרה, ובוחר בדרך עקומה ונלווה, אז את עונו ישא! אבל בשעה שלוחצים ומעיקים על הפרט או על הכלל, ומכריחים אותם בעל כרחם לעשות דברים רעים ומקולקלים, למרות רוחם וחפצם, כי אם בהכרח ובאונס, מבלי היות להם שום אפשרות ויכולת להנצל ממעשיהם האלה, היתכן לדונם כעושי-רשע ופושעים? היתכן לדון על האונס כרצון? וביותר לבוא בתביעות ועקיפין על רוב הישרים שבאומה, על שלא עשו סדרים בדברים שהיו בגדר הנמנעות? על הקוראים והשומעים מעשה אונס כאלה, רק לנוד להם ראש, להאנת עליהם שכך עלתה להם, כמו שהננו בוכים ומקוננים על הנשים הרחמניות שבשלו את ילדיהן, אבל בשום אופן אין לחייבם ולדונם במשפט סוחרי נפשות.

הסופרים המחייבים את ישראל שכדור ההוא, באים בתביעות וטענות שונות: מהם האומרים בסתם, שהיתה החובה על מנהיגי העם לעשות סדרים ישרים בתרומת הצבא, ולבלי להתרחץ בדמי נקיים; מהם האומרים, שהיו על הקהלות להשיל הדבר על הממשלה, שהיא בעצמה תחטוף את מספר הנפשות הדרושות לה, אבל לא שנמסור אנחנו נפשות נקיים להורג. ומהם התובעים, שהיתה על האומה החובה לבוא בבקשה מאת הממשלה, שתתן את הכח והאפשרות לאשר את הסדרים. ועוד תביעות כיוצא בזה, שנקל לתבוע, בשעה שהתובע יושב במנוחה בחדרו על שלחן הכתיבה, וכותב בקרת... .

אבל נשאל נא מהתובעים והמבקרים: לו יצויר, שהייתם אתם במקום אבותינו, אם גם אז הייתם חסידים גמורים להשתמש במסירת נפש, כמו שהנכם מותרים על אחרים ותובעים מהם? ...

או היתכן היה לומר להממשלה: אנחנו לא נמסור את בנינו לצבא, כי"א הממשלה בעצמה תחטוף אם רצונה בכך, האם לא כמורדים גמורים היתה האומה כולה בעיניה, וכליון חרוץ על האומה בכלל היה ח"ו נעשה על ידה! אם בעיר קטנה קרה לפרקים שאחריה את המועד על ימים אחדים, היה זה כתם מתפיר על כלל האומה, אם כי היה רק מקרה, ואיך יכלו לעשות סדר כזה לקבע?

כמו כן לבקש עזרה מהממשלה על הסדרים, היתה כמו לכבות את הדליקה בזפת וגפרית, אשר כפי המתואר בהפרקים הבאים, תהלוכות הממשלה ופקידיה, הרי זה דומה בדומה.

ובכלל, הלא תארנו ובררנו, שכל מה שהיה באפשר לעשות בכדי להקל את הגזרה האיומה הזאת, לא חדלו גדולי ישראל ולא התרפו בעת צרה, ועשו כל מה שהיה באפשרותם לעשות. יותר ממחצית האומה הצילו בתחבולת „ההעלמה“. למשל: עיר שמסרה בכל „נאבאר“ עשר נפשות לאלף, ומשלשת אלפים נפשות שהיו נכתבים בחומש הפקודים, מסרה ערך שלשים נפשות. הלא באמת היתה החובה עליהם למסור ששים נפשות ויותר, ובוה הצילו בכל „נאבאר“ יותר משלשים נפשות והרבה אלפים רובל ההוצאה עליהם, כאמור לעיל. — וגם מתוך עב הענן הזה, אשר החשיך את עיניהם של ישראל עשרים ותשע שנים, שמש צדקת ישראל ומדולתו התרומיות, בוקעת וזורחת; כי בכל משך הזמן ההוא כמעט לא קרה מקרה אחד של מלשינות, שלשינו, לא את מעשה ההעלמה הזאת, ולא את המכסים שעשו הקהלות על קמת ונרות לההוצאות הגדולות, שהיה גם כן נגד החק. כן לההוצאות על ההשתדלות הכבירה של גדולי ישראל אח"כ, בדבר הנאבארין הכפולים.

בקצרה: כל שלומי אמוני ישראל, לא הסיחו דעתם מצרת הכלל, ומה שהיה רק באפשרות לעשות עשו, ואפילו ביותר מכדי יכלתם! שע"כ בצדק נוכל לאמר, אשר התשע ועשרים שנה האלה, מאז שהחלה תרומת הצבא בישראל, עד אחרי מלחמת קרים, יחשבו בתולדות דברי ימי עמנו ברוסיה ל„קאטאסטרופע“ כוללת גדולה וארוכה בת כ"ט שנים: וכהקאטאסטרופעם הידועות בעולם, כמו שרפת „הרינג-תיאטר“ בוויין בשנת השמונים, וכשרפת וטביעת האניה הגדולה הידועה „טיטאניק“ בשנת תרע"ג—1913, שבהראשונה היה מספר המתים ערך ששת אלפים נפש, ובהשניה ג"כ איזה אלפים. וכידוע היה מספר המתים בשתייהן, מאלה שדחקו להנצל ולהתמלט ובהחפזם דחקו ורמסו איש את אחיו, רב יותר ממספר הנשרפים והנשבעים מעצם האסון.

אולם כל אנשי החסד, שבאו לספור ולקבור, ולחלק הכבוד האחרון להמתים, לא שמו שום פדות והבדל, בין המתים הנשרפים והנשבעים, לבין אלה ההרוגים, שבהחפזם רמסו והרגו את אחיהם ונרמסו גם הם עמהם, ולעמוד על כור הבחינה, מי הוא הנהרג מסבת האסון, ומי מהפחיות שהרג ונהרג גם הוא עמהם, ולדונם כרוצחי נפשות. הספרנים לא נכנסו כלל להפרטים, המה ספרו ובכו על עצם האסון בכלל, אשר גרם לאבדן כמה אלפים נפשות, מבלי שהיה לאל ידם להנצל מן האסון הנורא הזה; כי לולא קרה האסון, הלא לא היו האנשים האלה ח"ו, רוצחים לרמוס ולהטביע את אחיהם. וכזאת היתה גם כן הקאטאסטרופע הכוללת בת כ"ט שנים בעמנו ברוסיה, אסון שלא יכלו למצוא שום עצה ותחבולה לכלכלו בצדק ומישרים, ועלינו רק לנווד ולספור בכלל, על החיים באותה התקופה, אבל לא לחייבם ח"ו, ולדונם לסוחרי נפשות.

נא.

פעולת טובי עמנו.

לאות ומופת מוחשי על אמתת משפטנו, יהיו עדים נאמנים מפעלות טובי עמנו בהשנים הבאות אח"כ, כשהיתה הרוחה במעט.

בשנת תרשי"ז—1856, אחרי „שלום פאריז" עשה הקיסר אלכסנדר השני הנחה למדינה (יש אומרים, שגם זה היה אחד מתנאי השלום בפאריז, לבעבור החליש כח רוסיא...). ולא הרימו תרומת אנשים לצבא עד שנת תרכ"ד—1864, ומאז עד שנת תרל"ד—1874, התנהלה עוד ה„רעקרוטירונג" ע"פ השטה הישנה של חובת הקהל, עם כל זאת בכל אותן השנים לא נשמעו עוד קולות וצעקות במשך ימי הנאבארן, יען מה? מפני שאז מצאו קהלות ישראל דרכים ישרים לפטור את חובת הצבא בכסף, היינו ע"י קנית „קוויטאנציעס" — ומיד כשנפתחה הדרך הישרה הזאת, נכנסו כל גדולי ישראל בעובי הקורה של ההשתדלות הזאת, לאסוף סכומים עצומים בכל עיר ועיר, ולפטור את חובת הצבא דוקא ב„קוויטאנציעס", וכה עלתה בידם לפטור את הנפשות.

זה דבר ה„קוויטאנציעס": בעת „מלחמת קרים" לקחה הממשלה בפנים רוסיא נוסף על הנאבארין הקבועים, גם חיל מתנדבים בשם „מיליץ" ובעד כל הרוג מחיל ה„מיליץ" נתנה הממשלה אח"כ למשפחת הנהרג „קוויטאנציע", שערכה היה ארבע מאות רובל, ובכחה של קוויטאנציע כזו היה לפטור את הקונה אותה, מחובת הצבא שהיתה מוטלת עליו. מתחלה קנו החפצים להתפטר מעבודת הצבא, את ה„קוויטאנציעס" בערכם הקצוב ארבע מאות רובל, אבל משרכו הקופצים עליהם גם מה„אינס יהודים", עלה מחירם עד אלף רובל ויותר. ואף גם אז, שעצם עבודת הצבא כבר הוקטנה על יותר ממחצה, ותחת עשרים שנות עבודה שהיו נהוגים עד עתה, היו רק עשר שנים, עונשי בשרים הוגבלו, נתבטלה מסירת ילדים קטנים פחות מבן י"ח שנה, וכן גם נאסרה ה„פאימנע" מיד כעלות אלכסנדר השני על כסא מלכותו, ועוד הנחות רבות, שבן הצבא נחשב לבן אדם ולא כהפקר, עם כל זה השתדלו כל טובי עמנו לקנות קוויטאנציעס ואפילו בדמים מרובים.

אין לתאר ולשער עמל והשתדלות הרבנים וכל טובי עמנו, באסיפת הסכומים הגדולים לקנות „קוויטאנציעס". ונפלאות ספרו על כ' הגאון ר' ליפא זצ"ל מביאליסטאק בהשתדלותו הכבירה בזה. הרבה קהלות ישראל קבלו עליהם התקנה, אשר המציאו נכבדי קהל עדת ווילנא, שהטילו חיוב מוסרי על כל דיירי העיר, שכל בעל הבית, כבן העיר וכבן עיר אחרת הגר בוויילנא, החובה עליו למסור לקופת „פדיון הצבא" סך ערך הוצאות שבת קודש שלו. וגם האיש שאיננו אמיד יעשה שבתו חול, ואת העורף ממאכלי שבת על מאכלי החול ימסור לפדיון בני הצבא. וכשעלו מחיר ה„קוויטאנציעס" כפליים, קבעו שתי שבתות לפדיון, וכה נתקבלה התקנה הזאת בהרבה קהלות ישראל, רק לבעבור לפטור את חובת הצבא בכסף, ולא בנפשות.

הנה כי כן, אותם בני הדור בעצמם — הרבנים והמנהיגים — אם רק מצאו דרך עצה ותחבולה ואפילו כדמים מרובים לפי ערך העת אז, שהיה ביותר מכפי כחם, לא מנעו את עצמם, וכל מצדקי שהיה להם לעשות עשו, למען הציל את מי שהיה באפשרותם להציל, אף כי סכנת הצבא בימי אלכסנדר השני, לא היתה מסוכנה כל כך כבימי ניקאלי הראשון.

על אותם הימים יסופר מכתם מחודד כזה: אחרי שעל ידי קניית ה"קוויטאנציעס" חדלו מלמסור אנשים לצבא, וע"כ אחד מן החוטפים לפנים, נעשה לשמש באחד מבתי התפלה של פועלים. פעם אחת שלח אותו אחד מהבעלי בתים, להזמין את קרואינו לברית מילה, כאשר בא השמש הזה אל אחד מהבעלי בתים, ויאמר לו: פלוני... מבקש ומזמין את מעלתו, כי יהיה בטובו לבוא אליו ביום מחר על ברית מילה. ויען בעל הבית הקרוא: אמנם כן נאה וכן יאה לבקש, ולא לחטוף... והנה באמת כך נהגו קהלות ישראל, בשעה שמצאו את האפשרות למלאות חובתם בכסף, להשתדל בכל כחם ויכלתם "לבקש" ולא "לחטוף".

ולפלא, אשר המפעלים הנשגבים הנעלים הללו, ההשתדלות של בטול התרומות הכפולות, התחבולות של ההעלמה הכוללת, בלי שום מסירה ומלשינות, והפדיונות על ידי הקוויטאנציעס, שעלו לסכומים גדולים, מכל אלה לא הזכירו הסופרים מאומה, ולא השאירו רשומם ניכר בההסתוריא כלל; יען כי ההרגל נעשה לטבע אצל הסופרים, לכתוב רק בקרת חדה על עם ישראל, עיף ששתם שבאים לכלות את הקוצים מכרם בית ישראל ולנקותם מכל כתם. החמכ"א אומר: "חושך שבטו שונא בנו וגו'", לכן מרוב אהבתם לעמם ייסרום למוסר, וכה גדלה אהבתם וחבתם לעמם עד שיסרום גם בקוצים וברקנים; ועד שתלושי המזג ורפויי כח — רבים מהצעירים — מתו מיתה רוחנית מתוך יסורים של אהבה, ובאו לידי טמיעה והתבוללות, שמד וערב שמד, וערב ערב שמד, עד שהורידו חולשה עצומה לעולם היהדות, ואור וקפאון החלו לשמש בערבוביא... אבל לדבר בשבחם של גדולי החרדים, ולספר המעשים הטובים שעשו ממש במסירת נפש, הם מלהזכיר! אסור להשמיע מהם דבר... והדברים עתיקים.

נב.

הרעב בשנות תר"ד—תר"ה 1844—1845.

במשך ימי חיי קרו כמה שנים, אשר תבואות השרה נלקו מאד, ונהיו שנות יוקר גדול או גם רעבון; אבל מכלם הצטינו שתי תקופות של רעב וכפן איומים ונוראים מאד, שצריכים להכתב לזכרון בספר, הלא המה: הרעב האיום מחצי קיץ תר"ג—1843 עד סוף תר"ה; והשני בדומה לו, באותן הסבות כדמותן וצביונם, מחצי קיץ תרכ"ז—1867 עד סוף שנת תרכ"ט. שתי זוגות שנות רעבון אלה שוים ומתאימים בסביבותיהם ובסבותיהם ממש, ומבהילים ונוראים בהרבות חלליהם.

בקיץ תר"ג החלו גשמים שוטפים בלי הפוגות, מירח תמוז עד חדש כסלו שנת תר"ד. מעט התבואות שנקצרו ונאספו מהשדות בעונת גשמים הזאת, היו לחם

ורטובים, שע"כ רובם נרקבו בהנרנות, ואשר לא נרקבו וברוב עמל עליה לדרוש אותם, היה לחמם חסר טעם וכה, כי לשדם נאבד, ורק יסוד העפר נשאר בהם. מסבת ירידת הגשמים בלי הפסק, בלתי אפשר היה לזרוע את מזרע החורף על שנת תר"ד, ובקיץ תר"ד לא ירד הגשם כל עיקר, ולא היה באפשרות לזרוע גם תבואות הקיץ. ורק בסוף הקיץ תר"ד רחם ד' וירד הגשם, ואז זרעו את מזרע החורף על שנת תר"ה, לכן רק באחרית שנת תר"ה היתה הרוחה. וכן היה ממש בשנות הרעבון השניים, בקיץ תרכ"ז, החל הגשם לרדת בלי הרף עד חדש כסלו תרכ"ח, ולא נאספו התבואות כלל, וגם לא נזרע מזרע החורף על שנת תרכ"ח, ובקיץ תרכ"ח לא היה גשם כלל, ותבואות הקיץ לא גורעו. ורק בסוף הקיץ משנת תרכ"ח היה גשם, ונזרע מזרע החורף על שנת תרכ"ט, ובסוף קיץ תרכ"ט נהיתה הרוחה.

בימינו אלה, אשר מברך השנים יברך את תבואת הארץ בשפע מרובה, הנה רבים לא לברכה מרובה יחשבו זאת, אם כי הלחם יהיה בזול; אך לעומת זאת מורגש חסרון עצום במסחר ופרנסה באין קונה להתבואות, עד כי רבים מבעלי האחיזות, תחת לזרוע השדות אשר מחיר התבואה לא תספיק לשכר עבודה, ממעטים המה בשטח שדה-זריעה וימציאו להם במקומם „תרבותים“ לגדולי בהמה, עופות, וכדומה. יען כי לא בשפע התבואות תלוי העושר, כי אם בהרחבת המסחר והריוח. אבל לא כן היו הדברים בימים ההם, אז כמעט על הלחם לבדו היה עמל חיי האדם, ותיכף כשעלה מחיר הלחם שבת כל מסחר. האכרים שהיו רשים ודלים חדלו מיד לקנות כל דבר חפץ, אפילו מהיותר הכרחיים עתה. הבעלי בתים הבינונים החלו לחיות חיי צמצום, וכל מלאכה ועבודה במדינה נשבתה. האומנים, בעלי המלאכה ופועלי יום נהיו לפועלים בטלים, והמה היו הראשונים בין חללי הרעב; העוני והדלות גבר מיום ליום: נפוחי רעב, כפשוטו, אשר פניהם נפחו, ועורם צפד על בשרם, נפגשו על כל צעד ושעל כצלמי בלהות; ילדים ובתולות עולפו שכבו בראש חוצות, בעלי בתים שהיו נחשבים בעריהם לאמידים, אכלו לחמם מעורב עם סובים ומפל בר. במצב כזה שבת כל עסק ומסחר. צרות ומצוקות כאלה וספורים מבהילים מענות הרעבים, תסמר שערות השומע, וזעקת שברים על שברים נשמעו חדשים לבקרים, וידי הבע"ב, שהיו מלאות עבודה להושיט עזרה לרעבים, קצרה מלתת עזרה כראוי.

הממשלה מצדה הושיטה קצת עזרה להאכרים, לקנות להם זריעה (מבעלי העושר שהיו להם, אוצרות תבואות מן המוכן מלפני הרעב), ונקראה התמיכה ההיא בשם „מעות דגן“. וגם כמה קהלות ישראל לקחו מהממשלה הלוואת „מעות דגן“ ותמכו בהם במקצת את מרבית הרעבים. אבל אח"כ לא היה להקהלות במה לשלם את ההלוואות להרשות, וע"כ דרשה הממשלה אחר כך „פראצענט“ בעד הסכומים של „מעות דגן“ וביחד גם בעד החסרונות ממש הגולגלת שבכל שנה, שהחסירו הקהלות מלהביא לגנוזי הממשלה מדי שנה בשנה מרוב עוני; ובעד כל אלה ביחד, תבעה הממשלה נפשות לצבא ביחוד, לפי חשבון סכומי החובות. ורק בעלות הקיסר אלכסנדר השני על כסאו בשנת תרט"ז—1856 מחל את כל החובות אשר רבצו על הקהלות משא לעיפה, ששלמו בעדם בדמי אנשים לצבא.

הרעב השני בשנת תרכ"ז, היה בכמה פרטים עוד עצום ביותר, מפני שמסבת „מרידת הפועלים“ בשנות תרכ"ג—תרכ"ד, דללו גם אוצרות התבואה של האצילים